

POARTA MARE A CETĂȚII TOMIS

GHEORGHE PAPUC, LIVIU LUNGU

Primele date științifice despre zidul de incintă al Tomisului au fost furnizate de Vasile Pârvan¹ care, conducând săpăturile arheologice din apropierea intersecției actualului bulevard Ferdinand cu strada 1907 (fostă Scarlat Vârnav), descoperă ruinele unui important turn - numit, ulterior, "al măcelarilor"² - și continuă cercetările spre Vest, urmărind cortina care lega turnul de o poartă flancată de două bastioane păstrate, calea de acces propriu-zisă a ei fiind lată de 4,34 m. Cu aceeași ocazie, pornind de la o inscripție fragmentară din vremea împăratului Dioclețian³, care îl amintește pe Caius Aurelius Firminianus, dux limitis Scythiae, supraveghind ridicarea unei porți a incintei, savantul concluzionează că Tomisul trebuie să fi avut două asemenea construcții, pe a doua - alta decât cea cunoscută atunci - numind-o "porta praesidaria"⁴. Deducția lui Pârvan era corectă, în principiu, dar astăzi traducerea inscripției respective exclude atribuirea vreunui rang uneia sau alteia dintre porțile Tomisului, lămurind că ducele Firminianus supraveghea o construcție aparținând orașului de reședință a guvernatorului provinciei⁵. (Fig.1)

În toamna anului 1933, Scarlat Lambrino întreprinde cercetări arheologice pe locul unei foste geamii, perimetru situat în vecinătatea străzilor Dragoș Vodă și Mihail Kogălniceanu, acțiune care duce la descoperirea ruinelor unui turn monumental. Lambrino face o descriere atentă obiectivului⁶, încercând datarea lui pe baza unei inscripții fragmentare⁷ găsită în apropiere. Descoperind o porțiune de pavaj lipit de latura de Nord-Est a turnului, el deduce că acesta era parte componentă a unei porți de mari dimensiuni. Totodată, schițează o posibilă legătură între "turnul măcelarilor" și noua descoperire trasând, ipotetic, cortina⁸.

Într-o nouă campanie de săpături arheologice (1957-1959), confirmându-se ipoteza lui Pârvan, se descoperă o a doua poartă, spre Sud-Vest, și cortina dintre aceas-

1. V. Pârvan, în **ARMSI**, a II, t. 37, 1914-1915, p. 415 și urm.

2. După inscripția de pe o asiză a parametrului.

3. Em. Popescu, **IGLR**, nr. 3. Autorul datează inscripția între anii 285-292 p. Chr.

4. V. Pârvan, **op. cit.**

5. Al. Suceveanu, Al. Barnea, **La Dobroudja Romaine**, București, 1991, p. 195.

6. S. Lambrino, în "**Arhiva pentru știință și reformă socială**", XIV, 1936, vol. II, p. 912-917.

7. **ISM**, II, 1987, 206, p. 228, Lambrino a datat inscripția pe baza formei literelor în sec. II p. Chr. Inscripția s-a pierdut, ulterior.

8. S. Lambrino, **op. cit.**

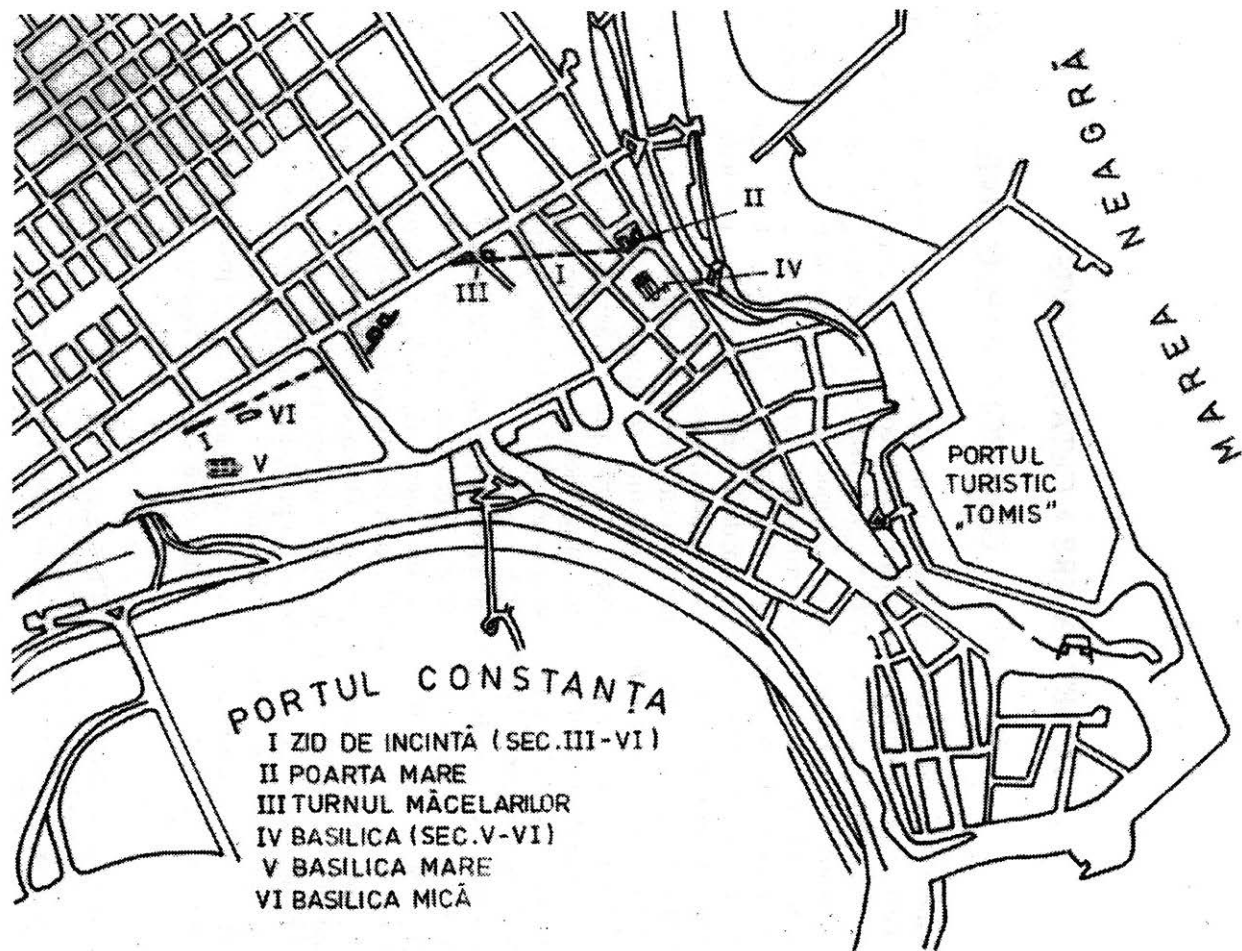

Fig. 1.

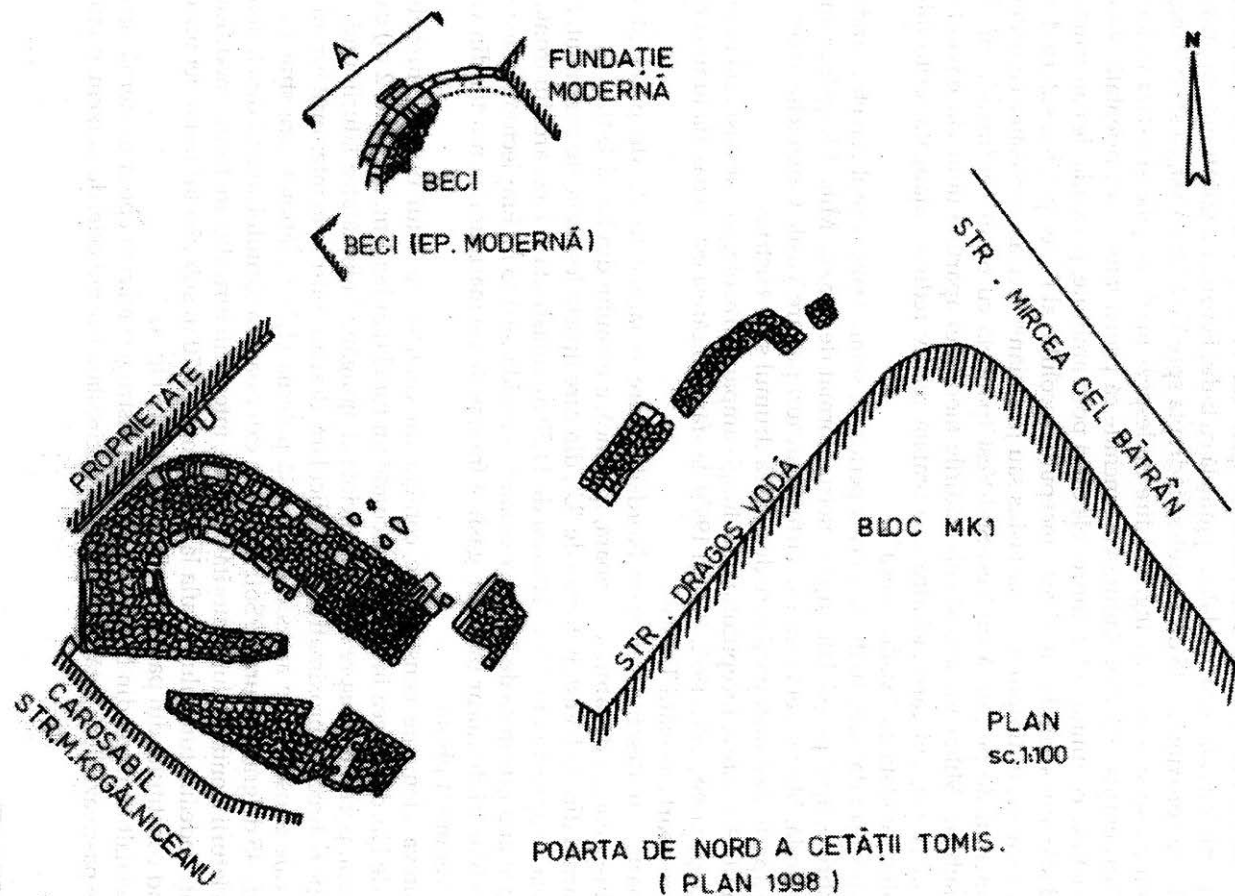

Fig. 2.

ta și prima poartă, curtină ce deschidea un unghi obtuz. Poarta a doua era flancată de două turnuri rectangulare (laturile frontale având, fiecare, 5,40 m), distanța dintre ele fiind 5,07 m. În dreptul canatelor cu șanțuri verticale (cataracta) distanța este de 4 m.

O altă etapă de cercetări, parcursă între anii 1960-1962, oferă o situație complexă a zidului de incintă; o latură a sa pornește spre Sud-Vest, spre țărmul mării, încă din spatele porții "cu cataractă"⁹, celalaltă, paralelă cu b-dul Ferdinand (alcătuită, cu prima, un unghi de aproximativ 45 de grade), se îndreaptă spre Vest-Sud-Vest, ca să se frângă, reorientându-se spre aceeași îngrămădire de lespezi mari, vizibile și astăzi în locul numit "Serpentina". Adrian Rădulescu conchide că prima latură, cea orientată Nord-Est - Sud-Vest, continuă zidul dintre cele două porți amintite, perioada de construire a lui fiind sfârșitul secolului al III-lea - începutul secolului al IV-lea p. Chr., suferind cel puțin o refacere, în timpul lui Anastasius sau Justinian¹⁰. Același cercetător consideră că fragmentul de pe latură de Vest-Sud-Vest (paralelă cu b-dul Ferdinand, care se pierde sub str. Mihai Viteazu și sub clădirile moderne) aparține unui zid databil în secolul al IV-lea, zid care închidea o suprafață relativ redusă, adăugată teritoriului Tomisului, deodată cu "basilica mică"¹¹.

Câteva sondaje efectuate în aceeași perioadă, semnalează turnul cercetat cândva de Lambrino, apoi pe celălalt, în perimetrul; format de străzile Mihail Kogălniceanu, Dragoș Vodă, Mircea cel Bătrân și Virtuții, turnuri pe care Vasile Canarache le consideră ca aparținând unei porți care deschidea drumul spre Histria¹².

Anul 1987 este al începutului unei lungi campanii arheologice, desfășurată în mai multe etape (1988, 1991-1992, 1993 și 1998), la sfârșitul căreia este scoasă la lumină cea mai mare poartă a cetății Tomis¹³.

Poarta, cu deschiderea spre Nord-Vest, are o lățime totală de peste 31 m (ținându-se cont și de latură exterioară, ipotetică, a turnului din Nord-Est).

Turnul din Sud-Vest, în formă de "U", din care lipsesc lespezile de parament, are lungimea de aproximativ 15 m, lățimea de 11,50 m (măsurată la baza arcului frontal), elevația având grosimea de 3,50 m, existând o crepidă de 0,45 m. Embletonul este format din blocuri de calcar (însă am găsit și fragmente de marmură) și mortar din var, nisip și ceramică pisată.

Câteva elemente constructive conferă un caracter cu totul original turnului. Latura de Nord-Est (cea interioară) ascunde un tunel (lățime: 1 m. înălțime: 2 m) care o spintecă, pornind dinspre zidul de incintă și ajungând la jumătatea laturii, unde se frânge pe o direcție aproximativ perpendiculară, deschizându-se în interiorul turnului. O altă cale deosebită de acces o reprezintă poterna (1,36 m lățime) care străbate în unghi de 45 de grade latura de Sud-Vest (cea exterioară) a turnului, având deschiderea la baza laturii frontale a lui. Datorită poternei, interiorul turnului are forma modificată adecvat. Podeaua tunelului se afla la aproximativ 0,70 m sub nivelul fundației turnului, fiind constituită din pământ galben bătătorit. (Fig. 4)

Celălalt turn (cel din Nord-Est) a suferit distrugerii mari în epoca modernă, astfel încât se păstrează doar legătura frontală semicirculară (turnul este, deasemeni, un turn

9. N. Cheluță-Georgescu, *Pontica*, 10, 1977, p. 258-259.

10. A. Rădulescu, *Pontica* 28-29, 1995-1996, p. 85-86.

11. *Ibidem*.

12. V. Canarache, *Tomis*, București, 1961, p. 20.

13. Monumentul, în parte demolat sau deteriorat de construcțiile moderne, fusese acoperit cu pământ.

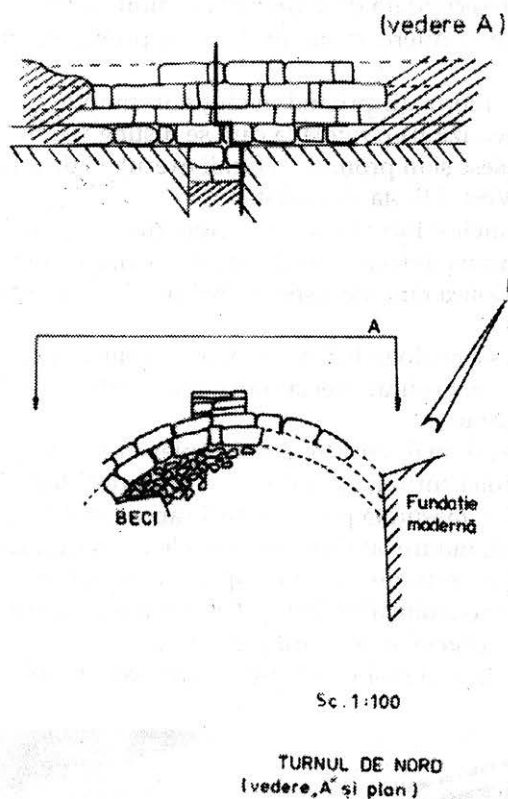

Fig. 3.

zidul care leagă turnul de Sud-Vest și se continuă, spre Nord-Est, până la linia ipotetice laturi exterioare a celui-lalt turn. Zidul a fost puternic afectat de construcțiile moderne, paramentul fiind distrus, păstrându-se doar emplectonul care este constituit din aceleași materiale ca și emplectonul turnurilor. Zidul I, "copiat" de strada Dragoș-Vodă, este orientat pe axa Nord-Est - Sud-Vest. Nivelul fundațiilor acestui zid se află deasupra celor ale turnurilor și la 1,65 - 1,75 m sub nivelul străzii. (Fig. 2).

Înspre mare, zidul pare să depășească ipotetica latură exterioară a turnului de Nord-Est. Fragmentele murale din malul actualei esplanade și de sub strada Mircea cel Bătrân¹⁵ pot fi puse în legătură cu acest zid.

Un alt amănunt nu lipsit de interes - și, din nou, distrugerile provocate în epoca modernă nu ne permit dezvoltarea speculației - este de observat în zid, aproape de porțiunea unde ar fi trebuit să se racordeze latura interioară a turnului de Nord-Est. Aici există trei lespezi apreciabil de mari (0,80 x 0,60 x 0,25 m; 0,80 x 0,40 x 0,25 m și 0,60 x 0,040 x 0,25 m) bine finisate, încastate solid în structura zidului, sub care există pământ negru, afânat, până la temelie (aproximativ 1,30 m sub nivelul străzii). Să fi

în formă de "U"), pe înălțimea a trei asize alcătuite din blocuri masive din calcar, bine fasonate (1,20 x 0,80 x 0,60 m). Peste fundația turnului, de adâncime 1 m, se află un rând de blocuri neecarisate, "retrase" cu 0,40 m (Fig. 3). Astfel, pe latura frontală a turnului de Nord-Est avem două crepi-de.

Calea de acces a porții, largă de 10,50 m, avea un pavaj din dale de piatră de dimensiuni apreciabile (1,10 x 0,60 x 0,20 m). Datorită deselor intervenții constructive din ultimele decenii, pavajul a fost puternic afectat, din porțiunea descoperită de Lambrino astăzi păstrându-se doar câteva fragmente¹⁴, inclusiv în interiorul cetății, imediat după zidul care racordează turnurile, pe axul căii de acces.

Limita dinspre Nord-Est a porții propriu-zise păstrează un bloc de piatră (0,80 x 0,60 x 0,40 m) bine șlefuit, încastat în capătul zidului de pe strada Dragoș Vodă, prevăzut cu un orificiu-suport pentru sprijinirea parului (drugului) de închidere a porții.

Ultima etapă a campaniei de cercetare arheologică (1998) a descoperit și

14. Din motive obiective, aproape o treime din calea propriu-zisă de acces nu a putut fi cercetată.

15. V. Canarache, *op. cit.*, p. 20.

avut și acest al doilea turn un tunel - cale secundară de acces ? În condițiile date, întrebarea nu-și poate găsi răspuns. Cert este că diferența de nivel dintre primul tunel și acesta, ipotetic, ar fi fost de 0,35 m.

Observațiile din teren oferă unele informații privind evoluția în timp a monumentalei construcții. Spre Nord-Vest este vizibilă o rigolă la care se disting trei nivele constructive. Aceleași trei nivele se regăsesc și în profilul secțiunii executate de-a lungul laturii interioare a turnului de Sud-Vest și lipită de aceasta.

Turnul din Sud-Vest prezintă unele "inconsecvențe" constructive care ne îndeamnă să credem că el a suferit cel puțin o refacere. Astfel, dacă temelia, crepida și primul rând de lespezi par neclintite, al doilea rând de lespezi este "jucat", formând un prag vizibil din interior.

Această poartă a Tomisului își găsește analogii în Scythia Minor, pentru epoca în care a fost construită și a funcționat (am datat ridicarea ei la sfârșitul secolului al treilea p. Chr., se va vedea mai jos cu ce argumente.)

Poarta de Est de la Tropaeum Traiani, mai mică (întregul complex are lățimea de aproximativ 28 m) este prevăzută cu două turnuri în formă de "U" care flanchează intrarea propriu-zisă (lungimea turnurilor, măsurată pe axă, este de aproximativ 15 m, lățimea 12,5 m, grosimea zidului: 3,75 m), intrare lată de 4 m. Alte elemente constructive nu există. Turnul interior, cu ziduri ridicate din blocuri mari de calcar, fără emplecton, aparține unei epoci anterioare (secolul al doilea, p. Chr.) și a fost demantelat, până la primul rând de parament, cu prilejul construirii porții¹⁶.

Poarta de Vest - porta decumana - a aceleiași cetăți, este asemănătoare primei.

Fig. 4.

16. Alexandru Barnea, Ion Barnea și colab.: *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, București, 1979, p. 48 și urm.

Intrarea este flancată de două turnuri în formă de "U", ieșite din aliniamentul zidului de incintă pe o lungime de 10,40 m. Intrările erau blocate, late fiecare de 1,50 m. La construirea turnurilor au fost folosite piese arhitectonice databile în secolele al doilea și al treilea p. Chr.¹⁷ Deși V. Pârvan a avansat ideea unui pod suspendat aferent porții¹⁸, cercetările ulterioare au demonstrat că această ipoteză este eronată¹⁹. Iată încă o diferență majoră între poarta tomitană și cea de la Tropaeum Traiani, prima având pod suspendat - element indispensabil unui sistem defensiv ce se completa printr-un val de pământ cu șanț.

Alte analogii se pot face cu monumentală poartă de Sud a Dinogetiei²⁰, prevăzută cu "Zwinger", largă de 2,50 m, flancată de două turnuri în formă de "U", datată în secolul al patrulea p. Chr.²¹ și cu poarta cetății Cetății de Est de la Troesmis²².

Aceste analogii sugerează o încadrare cronologică a construcției porții mari: sfârșitul secolului al treilea sau începutul secolului al patrulea p. Chr. (cu reconstrucțiile respective)^{23, 24}.

Datarea monumentului se dovedește mai ușoară dacă îl includem în sistemul defensiv tomitan din epocă. Zidul romano-bizantin, descris la începutul articolului (data: sfârșitul secolului al treilea, p. Chr)²⁵ se completa, pornind de la "turnul măcelarilor", cu o curtină orientată Est-Vest, apoi un turn de formă pătrată în secțiune (astăzi, temeliile acestuia se află la subsolul unui imobil de pe bulevardul Tomis)²⁶ și cu altă curtină care lega poarta mare.

Un alt indiciu recomandă datarea construcției porții la sfârșitul perioadei romane: la aproximativ 100 m spre Nord-Vest, în dreptul turnului de Nord-Vest al porții, s-au descoperit temeliile unui turn rectangular de observare, de epocă romană²⁷. Existența acestuia, în caz că poarta ar fi funcționat încă din perioada istorică amintită, nu și-ar fi avut rostul, distanța de 100 m fiind prea mică.

Deși cercetarea arheologică este necesar să se continue atât în latura interioară a turnului dinspre Nord-Est cât și în perimetrul din fața sa, se pot trage câteva concluzii.

Vestigiile descoperite în perimetrul mărginit de străzile Mihail Kogălniceanu, Dragoș Vodă, Mircea cel Bătrân și Virtuții aparțin celei mai importante porți a Tomisului, în epoca romano-bizantină. Dimensiunile și complexitatea turnurilor, apoi dimensiunile căii principale de acces (fără egal în Scythia Minor) confirmă această afirmație. Mai mult; poziția porții nu era una lăaturalnică, așa cum, în mod eronat, s-ar deduce astăzi, doar privind harta cartierului contemporan. Peninsula era mai întinsă

17. *Ibidem*, p. 71 și urm.

18. V. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 168.

19. Al. Barnea și colab., *op. cit.*, p. 73.

20. Gh. Ștefan, I. Barnea, M. Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, București, 1967.

21. M. Zahariade, *Moesia Secunda, Scythia și Notitia Dignitatum*, București, 1988, p. 132.

22. DID, vol. II (Troesmis).

23. Într-adevăr, și cele două porți de la Tropaeum Traiani și cea de la Dinogetia și cea de la Troesmis sunt datate în perioada amintită.

24. În secțiunile deschise, am descoperit material ceramic variat, ce acoperă perioadele elenistică, romană, romană-târzie. Din păcate, acest material provine din pământul amestecat al vechilor sondaje și al săpăturilor efectuate pentru turnarea temeliilor blocurilor moderne. Monedele-piese începând cu sec. II p. Chr. și până în sec. al IV-lea (Constantin I, Licinius, Justin).

25. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi* ..., V. Canarache, *Tomis*, p. 16-17, A. Rădulescu, *op. cit.*

26. V. Canarache, *op. cit.*, p. 20.

27. *Ibidem*.

spre Nord-Est. Până în urmă cu o jumătate de veac, a existat pe latura Nord-Estică a ei o stradă, Cărămidari, care a dispărut datorită surpării malului²⁸. Ținând cont de tendința de eroziune a mării, este posibil ca Peninsula să fi fost mai lată (fragmentele murale antice, rupte, vizibile în peretele falezei, confirmă această ipoteză). Astfel, apare ca evident faptul că poarta mare, în antichitate, avea o poziție mai puțin periferică decât cea din zilele noastre.

Importanța edificiului ca o cale de primă importanță rezidă și din aceea că traseul străzii care comunică, prin poartă, cu exteriorul cetății, îi este apropiat un templu cu însemnătate deosebită: o biserică creștină din secolele al V-lea - al VI-lea, de dimensiuni apreciabile (54,7 x 24,3 m), poate cea mai mare biserică din Scythia Minor²⁹.

Indiscutabil, descoperirea porții mari a Cetății Tomis este una care se adaugă șirului de descoperiri de prim rang făcute în metropola Pontului Euxin, în ultimele decenii. Aprofundarea studiului ei și extinderea cercetărilor în teren vor contura, desigur, o imagine cât mai apropiată adevărilor istorice privind acest edificiu.

LA GRANDE PORTE DE LA CITÉ DE TOMI

- Résumé -

Une longue campagne archéologique déroulée à travers plusieurs étapes (1988, 1991-1992, 1993 et 1998) a eu pour fin la découverte de la plus grande porte de la cité de Tomi (de la période romano-byzantine), porte située dans le périmètre des rue M. Kogălniceanu, Dragoș Vodă, Mircea cel Bătrân et Virtuții.

La porte, s'ouvrant nord-ouest, a une largeur totale de plus de 31 m et elle est flanquée par deux tours monumentales, en forme de lettre "U".

La tour du sud-ouest comprend une voie secondaire d'accès - **poterna** - et un tunnel qui en traverse la côté intérieur. Quant à la tour du nord-est, on en conserve seulement le côté frontal demi-circulaire.

La porte a été construite à la fin du III - e s. ap. J.-C. ou bien au début du IV - e s. ap. J.-C.

28. *Ibidem*.

29. A. Rădulescu, *Etudes Byzantines et Post-Byzantines*, II, 1991, p. 29 și urm.